

SPANYOLORSZÁG ÉS ÉSZAK-AFRIKA A 16. SZÁZADBAN
(Adalékok a spanyol–török küzdelem történetéhez a Mediterránumban)

A 15–16. század fordulóján mind az egyesült spanyol monarchia, mind az ottomán birodalom aktív, expanzionista mediterrán tengeri politika megvalósításába kezdett.

Az ottománok a 16. század elején a Földközi tenger keleti medencéjét, a Velence birtokában lévő szigeteket, kikötőket foglalták el. 1516-ban Szíria, 1517-ben Egyiptom, 1522-ben pedig a johannita lovagok által védelt Rodosz-sziget került fennhatóságuk alá. Különös jelentősége volt Egyiptom elfoglalásának: a törökök nem csupán újabb adóforráshoz jutottak, hanem a Szudánból és Etiópiából érkezett afrikai arany egy részére is rátették a kezüket. De legalább ilyen jelentősége volt annak is, hogy Egyiptom elfoglalásával Szelim szultán megkapta a kalifa címet, s ezzel valamennyi muzulmán vallási vezetője lett.¹ Szelim halála (1520) után az ottomán birodalom terjeszkedése tovább folytatódott Közép-Európa, Magyarország irányába, illetve az 1530-as években, miután Hajreddin kalózvezér a törökök szolgálatába állt, a Mediterránium nyugati részében is.

Hajreddin és bátyja, Orudzs, 1510-ben a tuniszi szultán engedélyével Dzszerba szigetén rendezte be főhadiszállását. Rajtaütéseikkel zavarták a kereskedelmet és jelentős anyagi kárt okoztak, főként az itáliai városoknak: hajókat foglaltak el és parti településeket sarcoltak meg. A közép-maghrebi (Algéria) partvidéken pedig támaszpontokat igyekeztek elfoglalni és megtartani.

A 15. század végén a Maghreb régióban a hanyatlás jelei szembetűnőek: a marinida dinasztia körül kialakult laza államszervezet felbomlik, s egymástól független, ugyanakkor egymással rivalizáló államalakulatok jönnek létre a városok – Fez, Marakes, Tlemcen, Constantine, Tripoli stb. – körül. A szudáni karavánkereskedelem útvonala, amely Közép-Maghreben keresztül haladt a Földrajzi tengerhez, eltolódott az atlanti part illetve Kelet-Egyiptom felé.² Ilyen helyzetben a partmenti városok könnyen jutottak a spanyolok

¹ *Fernand Braudel: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.* 2. kiadás. Páris, 1966. II. k. 17–18. old.

² *Abdallah Laroui: L'histoire de Maghreb.* Paris, 1971. II. k. 14–17. old.

birtokába. A reconquista folytatásaként a spanyolok átkeltek a Gibraltári szoroson és fontos stratégia-kereskedelmi támaszpontokat hódítottak meg: Melilla (1496), Mers el Kebir (1505), Oran (1509), Bungie (1510). Pedro Navarro 1510-ben vezetett sikeres expedíciójának eredményeként Algír, Tunis, Dellis kerül spanyol fennhatóság alá. Egy évvel később a spanyol monarchia adományként Tripoli a szicíliai király birtokába kerül. 1512-ben V. Mohamed hafszida uralkodó Burgoszba megy, és a spanyol király vazallusának ismeri el magát.³ Orudzs és Hajreddin is ebben az időben vezettek portyákat erre a vidékre. Bungie-nál 1512-ben megverik őket a spanyolok, de két évvel később elfoglalják a fontos kelet-algériai kikötőt, Dzsidzsellit. Sikereikkel, valamint a Spanyolországból kiűzött móroknak nyújtott segítségével nagy tekintélyt vívnak ki maguknak a lakosság, de főleg a vallási vezetők között. Az algíriak hozzájuk fordulnak, hogy megszabaduljanak a spanyol uralomtól. Hamarosan el is foglalják a város kikötőjét, Serselt, majd Penont, amely az akkor még jelentéktelen településnek számító Algírt védte. Könnyedén veszik birtokba Médeiát és Tuniszt. Tlemcen pedig fellázadt a zajjanida uralkodó ellen és 1517-ben elismerte Orudzs uralmát. A zajjamida uralkodó III. Abu Hammu azonban segítségül hívja Oranból a spanyolokat és 1518-ban megveri Orudzsot, aki a csatában életét veszti. A bátyját követő Hajreddin felajánlja szolgálatait az Egyiptomot elfoglaló és már nyugatra tekintő ottománoknak. Szelim szultán beglerbég címmel tünteti ki, tüzérséget és több ezer fős hadsereget küld neki. Ennek birtokában Hajreddin rövid idő alatt elfoglalja Algéria keleti részét, 1529-ben pedig az időközben spanyol kézre visszakerült Penont, és nyomba elkezdti építeni Algír kikötőjét. Kihasználván a tuniszi uralkodó, Hajszyd al Hasszán ellen kirobbant lázadást, minden nehézség nélkül birtokba veszi Tuniszt.⁴

Hajreddin török szolgálatba lépésével elkezdődött a harc a Mediterráneum feletti hegemoniáért az ottomán birodalom és a spanyol monarchia között. E harc színtere elsősorban a Földközi-tenger nyugati medencéje volt, illetve azok a legfontosabb stratégiai pontok, amelyek a keleti és nyugati részt összekötötték: Tripoli, Dzserba, Tunisz – la Goletta, Málta, stb. Ebben a tengeri háborúban az ottománoknak a kezdetektől két fontos szövetségük volt: az algíri „kalózok”⁵ és a spanyolországi moriszkok.

³ U.o. 17. old.

⁴ Az eseményekre lásd u.o. 24–28. old.

⁵ A kalóz szó nem pontos fordítása a *carsaire*, *corsaro*, *corsario* szavaknak.

Tartalmuk szerint egy (város) állam vagy egy uralkodó szolgálatában álló hajózási vállalkozók, akik a megbízójuk részére politikai-gazdasági célból fosztják ki a rivális hajóit. Ilyen feladatot ellátott pl. a máltai lovagrend is. A földközi-tengeri kalózokról mindmáig a legjobb összefoglaló: *Salvatore Bono: I corsari barbareschi*. Turin, 1964.

1492-ben az Ibériai-félsziget utolsó iszlám központja, Granada is a katolikus spanyol monarchia uralma alá került. A mórok ígéretet kaptak, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják. 1499-ben azonban néhány áttért mór előkelőség közreműködésével rendelettől kényszerítették őket az áttérésre. A tömeges áttérést pszichikai pressziót előidéző látványos rendezvényekkel – arab kéziratok és Korán elégetése – vezették be. Az eredmény egy több évig tartó felkelés lett, amelyet 1502-ben vertek le. Nagyobb tömegben ekkor – a felkelés alatt, illetve leverése után – hagyták el a mórok Spanyolországot és telepedtek le Észak-Afrikában, főként Marakkóban és Tuniszban. Voltak akik tovább vándoroltak dél felé: Timbuktuban ők teremtettek olyan szellemi-egyetemi életet, amely a várost Nyugat- és Közép-Afrikában a muzulmán–arab kultúra fellegvárává tette.⁶ A felkeléssel Spanyolországban megszületett a moriszkó probléma, amely a 16. század folyamán az éles spanyol–török rivalizálás idején a változóban lévő világpolitikai helyzetben nemzetközi jelentőségre tett szert. Szinte természetes, hogy az üldözött moriszkók az azonos vallású, kultúrájú Maghreb, illetve azon keresztül az ottomán birodalom felé fordultak, amely igyekezett is támogatni és főként felhasználni őket a spanyol monarchia elleni harcban. Egyes történészek a moriszkókat a katolikus Spanyolországon belül valószínűsítő „ötödik hadoszlop” minősítik.⁷

A kapcsolat a moriszkók és az ottomán birodalom között a századfordulón lezajlott felkelés után vált folyamatosná, a nagyobb török–spanyol összecsapások idején pedig megélenkült. A moriszkók már Granada eleste előtt is kapcsolatba léptek a törökökkel. 1487-ben egy mór küldöttség kereste fel II. Bajzid szultánt, beszámolt honfitársai nehéz helyzetéről. A szultán Kemal raisz parancsnoksága alatt – mintegy erődemonstrációként, ugyanakkor kifejezve szövetségét a mórokkal – kisebb flottát küldött a spanyol partokhoz.⁸ Ezután az ilyen jellegű akciók mind gyakoribbá váltak, ezért a király, fölmérve ennek veszélyességét, őrséget szervezett a tengerpart felügyeletére. Az őrség fizetésére pedig külön adót, a *farda de la mart* vezette be 1497-ben az egész granadai királyságban. Bevezetésének közvetlen előzménye az a rendelet-tervezet volt, amely parttól hat km-re vagy annál távolabb engedélyezte volna csak a letelepedést. A rendelkezés nem lépett életbe, mert a moriszkók vállalták az adót, amelyből a parti őrséget fizet-

⁶ *Abdeljelil Temimi*: Les affinités culturelles entre la Tunisie, la Libye, le Centre et l'Ouest de l'Afrique à l'époque moderne. Publications de la Revue d'histoire maghrébine. vol. 7. Tunis, 1981. 14–15. old.

⁷ *Andrew C. Hess*: The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain. The American historical Review, 1968. 1. sz. 1–15. old.

⁸ *Hammer*: Histoire de l'Empire Ottoman. Paris, 1836. IV. k. 21. old.

ték. Az 1499–1502-es felkelés leverése után az emigráció és harcok következtében csökkent a lakosság (az adófizetők!) száma, ezért a farda de la mar fizetésére kötelezték a keresztényeket is.⁹ Orudzs és Hajreddin megjelenése az észak-afrikai partokon a moriszkókban jogos reményeket keltett. Kérésükre 1529-ben Hajreddin 36 hajót küldött spanyol partokra, hogy elszállítsa az emigrálni szándékozókat. Egy korabeli török történetíró szerint 70 ezer moriszkót szállított át Észak-Afrikába.¹⁰ 1530-ban V. Károly admirálisa, Andrea Doria megpróbál revánsot venni, de Sersel kikötőjénél vereséget szenved. A sikereket látva, Szulejmán szultán 1533-ban magához hívatta Hajreddint, Algéria kormányzójává és kapudán pasává (tengerészeti miniszter) nevezte ki, valamint 61 hajóból álló flottát bocsátott rendelkezésre több ezer katonával.¹¹ A következő évben Hajreddin elfoglalta Bizertát, la Golettát, majd bevonult Tuniszba. Az elmenekült uralkodó Mulaj Hasszán a spanyolokhoz fordult segítségért. A tuniszi partokhoz érkező spanyol flotta 1535 nyarán visszafoglalta a várost, V. Károly pedig visszahelyezte trónjára az elűzött uralkodót. Az ottománok pozíciója ezzel azonban nem gyengült meg a Földközi tenger nyugati felében, sőt azzal, hogy a Porta 1536-ban a Kereskedelmi egyezmény mellett szövetséget is kötött Franciaországgal, V. Károly ellen erősödött is. E szövetség birtokában a szultán 1537-ben újabb flottát építtetett, s ennek élén Hajreddin 1538. szeptember 27-én La Prevésánál megverte a spanyolokat. Ez a győzelem, amelyet a maghrebi flotta születésének is tekinthetünk, világossá tette V. Károly számára, hogy a törökök földközi-tengeri hatalmának megtéréséhez legstabilabb tengeri bázisának, Algírának az elfoglalása szükséges. Erre ösztönözte a spanyol uralkodót az is, hogy a szultán a Budát ostromló Ferdinánd ellen készülődött. V. Károly többszáz hajóból álló hatalmas flottával indult Algír ellen (1541 október), amelyet Hajreddin helyettese, Hasszán aga sikerrel védelmezett. Az időjárás is az algíriaknak kedvezett, az ostrom másnapján keletkezett vihar szétszórta a spanyol hajóhadat, a hajók és az emberek jelentős része odaveszett. A spanyol vereségnek nagy visszhangja volt Földközi-tenger környékén, különösen pedig a spanyolországi moriszkók körében.

Néhány héttel V. Károly veresége után a granadai moriszkók levelet írtak Szulejmánnak. A levél — tartva, attól, hogy esetleg a spanyolok ke-

⁹ *Bernard Vincent*: Las rentas particulares del reino de Granada en el siglo XVI: fardas, Prabices, haguela. *Revue d'histoire maghrébine*, 1982. 27–28. sz. 278. old.

¹⁰ *Idézi: Abdeljeil Temimi*: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. *Revue d'histoire maghrébine*, 1981. 23–24. sz. 256. old.

¹¹ U.o. 257. old.

zébe kerül – aláírás nélkül érkezett a szultánhoz. Jelentős információkkal szolgál a moriszkók számát, helyzetüket illetően, illetve Hajreddin tevékenységéről és megítéléséről.¹² A levél 364 ezerre teszi a spanyolországi moriszkók számát, amelyet – a korabeli statisztikákat, véleményeket, illetve a történészek számításait figyelembe véve – a valósághoz igen közel állandóan lehet tekinteni.¹³ Üldöztetésüket és egyre nehezebb sorsukat leírva segítséget kérnek a szultántól. Kegyeletes szavakkal emlékeznek meg Hajreddinről, aki nagyszámú moriszkót mentett meg, áttelepítette őket Sersel és Tlemcen környékére. Úgy látják, hogy Hajreddin lett „létük garanciája”, Algír pedig „a muzulmánok védőbástyája”.

Minden egyes török győzelem után a spanyol uralkodó rétegek – főként az egyháziak – fokozott dühvel fordultak a moriszkók ellen: elkobozták javaikat, inkvizíció elé idézték és gyakran széttelepítették őket. E sorozatos üldöztetésből származó létbizonytalanság, amely vallási-kulturális elnyomással is járt, hívta életre a „szegénylegényeket”, akiket a történészek egy része (F. Braudel, B. Vincent), sommásan banditáknak minősít, és mintegy örök időkre visszanyúló mediterrán jelenségként kezel. A 16. század folyamán a török–spanyol háborúskodások fokozódásával párhuzamosan egyre agresszívebbé váló spanyol uralkodó körökkel szemben – az ottmánok mellett – viszont, éppen ezek a „szegénylegények” jelentettek reményt az üldözött moriszkóknak. Jól illusztrálja ezt a helyzetet a tárgyalt időszakban elterjedt szó, a *monfines* jelentése. A szó az arab *munfi* – száműzött, emigrált – szóból ered, s a spanyolok számára bűnözőt jelent, míg a moriszkóknak a szabadság bajnoka, akit szentként tisztelnek.¹⁴

Az 1540-es években a perzsákkal kiújult háború elvonta Szulejmán figyelmét a Mediterránuról¹⁵ nagyobb jelentőségű tengeri ütközetre az ibero-maghrebi térségben sem került sor. A következő évtizedben kiújult harcok azonban mind a tengeren, mind a szárazföldön török sikereket hoztak. 1551. augusztus 14-én a máltai lovagrend által védelt Tripolit a törökök szolgálatába álló kalózvezér, Turgut elfoglalta. 1554-ben a marakkói portán levő Penon de Valez került Szalah raisz birtokában, aki innen indított sorozatos támadásokat a szemben lévő andalúz partokra. 1555-ben ugyanez a Szalah raisz elfoglalta Bougie-t. A spanyolok számára fon-

¹² A levelet eredetiben és fordításban közli: *Abdehélil Temimi: Une lettre des Morisques de Grenade au saltan Suleiman Al-Kanuni en 1541. Revue d'histoire maghrébine*, 1975. 3. sz. 105–106. old.

¹³ U.o. 104. old.

¹⁴ *Bernard Vincent: Les bandits morisques en Andalousie au XVIe siècle. Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1974. júl–szept. 390. old.

¹⁵ *Fernand Braudel: I.m. II. k. 288. old.*

vos lett volna, hogy az 1535 óra birtokolt Tunisz – la Golette mellett legalább még egy fontos török–kalóz támaszpontot megszerezzenek az észak-afrikai partokon. Tripoli megtámadásának és elfoglalásának tervét Medina Celi herceg, szicíliai alkirály és Jean de la Valetta, a máltai lovagrend nagymestere – 1546 és 1549 között Tripoli kormányzója – terjesztette II. Fülöp elé. A személyes ambíciókon túl a tripolitán város birtoklása fontos lett volna mind Málta, mind Szicília biztonsága szempontjából.¹⁶ Az 54 hajóból és mintegy 12 ezer emberből álló flotta könnyűszerrel elfoglalta Dzserba szigetét. Ott azonban erőd építésébe kezdtek, s ezzel időt veszítettek. Piali pasa parancsnoksága alatt török flotta sietett Turgut és Tripoli megsegítésére, és 1560. május 12-én a menekülni kényszerülő spanyol flottát szétverték, a hajóknak több mint felét elpusztították.¹⁷

A dzserbai vereség után a spanyolok joggal tartottak egy nagy, általános török támadástól a Földközi-tengeren. Ez azonban nem következett be, csupán néhány, bár nem jelentéktelen összecsapás történt (Oran, Penon de Valez). 1565 májusában viszont a törökök komoly erővel megkezdték Málta ostromát. Május 18–19-én több mint 20 ezren szálltak partra és kemény harcban elfoglaltak több megerősített pontot, de a fő erődítményt (Saint Michel) nem tudták bevenni. Több hónapos, nagy áldozatokkal járó harc után szeptember 12-én az utolsó török hajó is elhagyta Máltát.¹⁸

A máltai győzelem kiindulópontja lehetett volna egy nagyszabású törökellenes offenzív spanyol politikának a Mediterránumban. Két fontos esemény azonban ezt megakadályozta: 1566-ban Németalföldön felkelés robbant ki a spanyol monarchia ellen, 1568 karácsonján pedig a 16. század legnagyobb – Alpujarras néven ismert – moriszkó felkelése kezdődött el. Ugyanebben az évben lett Algír kormányzója Kilics Ali pasa, aki igen aktív és tudatos harcot folytatott a spanyol monarchia ellen. Ezek a körülmények ugyanakkor arra is kényszerítették II. Fülöpöt, hogy tudatosan készüljön a döntő összecsapásra a török hajóhaddal. A hatodik-hetedik évtized fordulóján elkezdődött a török–spanyol küzdelem utolsó, döntő szakasza.¹⁹

II. Fülöp Alba herceget küldte Németalföldre, akinek durva katonai módszerekkel sem sikerült elfojtania a nagy heveséggel kirobbant felkelést, csupán viaszorítania, időt nyerve ezzel a török elleni készülődésre és az Alpujarras-i felkelés leverésére.

A moriszkó felkelésnek voltak közvetlen okai, de legalább ilyen fontos az, hogy egy hosszabb folyamat eredményeként felhalmozódott fe-

¹⁶ U.o. 285. old.

¹⁷ U.o. 290. old.

¹⁸ U.o. 319–324. old.

¹⁹ *Andrew C. Hess*: I. d. cikk 12. old.

szültségek vezettek robbanáshoz a 60-as évek végén. Közvetlen előzményként említhetjük II. Fülöpnek a felkelés évében hozott azon rendeletét, amely a moriszkók számára is – az arab nyelv helyett – a spanyolt tette kötelezővé. Ötözködésükben ugyancsak a kasztíliai viseletet írta elő számukra. Gazdasági-szociális helyzetük is egyre kritikusabbá vált. Az adóterhek mind súlyosabban neheztedek rájuk, a spanyol monarchia a lehető legtöbb pénzt akarta kisajtolni belőlük. Ezt a helyzetet egyértelműen tárják elénk *Bernard Vincent* francia történész számításai.²⁰ Az 1499–1501-es felkelés leverése után a korona elkobozta a moriszkók vallási intézményeknek adományozott holtkézi birtokait (habices). A belőle származó jövedelmek egy része közvetlenül a kincstárba folyt, másik részére pedig az egyház tette a kezét. A direkt adók a század eleji fél dukátról a 60-as évek végére egy dukát fölé emelkedtek. (Egy dukát 4–5 napi munka értékének felelt meg). 1568-ban egy granadai moriszkó háromszor annyi adót fizetett, mint egy átlagos kasztíliai adófizető. A granadai moriszkók összesen annyi adót fizetett 1556-ban, mint ugyanakkor a náluk két és fél, háromszor nagyobb lélekszámú sevillai királyság lakossága. 1571-ben (a felkelés leverése után!) pedig 50%-al fizettek többet a sevillaiak. A király fél évvel a felkelés kirobbanása előtt, 1568 júniusában, újabb 1 millió 330 ezer maravedit (kb. 3600 dukát) kitevő rendkívüli adót szándékozott kivetni a granadai moriszkókra. Megállapíthatjuk tehát, hogy nem vallások és civilizációk konfliktusáról²¹ van kizárólag szó, hanem mély társadalmi-gazdasági érdeklentétekről, amelyek ideológiáját vallási-kulturális töltésű burok fedi.

A felkelés gyorsan terjedt. Sesa herceg, akinek birtokai Granada tartományban voltak, 1569. januárjában 45 ezerre becsüli a fegyveres felkelők számát.²² II. Fülöp Don Juan de Austriát bízta meg a felkelés leverésével. A herceg drasztikus katonai akcióinak eredményeként 1570 tavaszán nagyszámú moriszkó tette le a fegyvert, cserébe szabad elvonulást (Észak-Afrika), illetve szokásaik, vallásuk háborítatlan gyakorlásának ígéretét kapták.²³ A felkelés mindenesetre jelentős katonai erőket kötött le, s ez a török tengeri pozíciók erősítésének kedvezett. 1570 januárjában Kilics Ali pasa szinte harc nélkül foglalta el Tunisz- la Golettát, az év tavaszától pedig a szultán Ciprus elfoglalására készülődött. Terve megvalósításában fontos szerepet szánt Algírnak és a moriszkóknak. Szokollu Mehmed nagyvezir egyazon napon

²⁰ *Bernard Vincent*: Las rentas particulares del reino de Grenada en el siglo XVI: fardas, habices, hanguela. *Revue d'histoire maghrébine*, 1982. 27–28. sz. 284–286. old.

²¹ „... a moriszkó probléma vallások és civilizációk konfliktusa.” *Fernand Braudel*: I. m. II. k. 118. old.

²² *Fernand braudel*: I. m. II. k. 359. old.

²³ U.o. II. k. 367. old.

(1570. április 17.) küldött levelet a moriszkóknak és Kilics Ali pasának. A moriszkóknak küldött levélből²⁴ – amelynek szövegéből kiderült, hogy válaszlevél – arról értesülhetünk, hogy 20 ezer felkelő áll fegyverben és további 100 ezret azért nem tudnak harcba vinni, mert nincs fegyverük. A nagyvezir tájékoztatja a moriszkókat, hogy nagy flottával Ciprus ellen készülnek. A sziget elfoglalása után pedig „azt tervezzük, hogy dicsőséges flottánkat elküldjük a partokra (ti. a spanyol partokra – *J. N. L.*), ennek alapvető fontosságot tulajdonítunk és már e pillanattól készülünk rá”. „Megparancsoltuk az algíri beglerbégeknek – folytatódik a levél –, hogy segítsen benneteket katonák, fegyverek, vagy lőszer küldésével”. A Kilics Ali pasának küldött levélben a nagyvezir szintén előadja Ciprus megtámadásának tervét, és határozottan felszólítja a beglerbéget, hogy minden módon és eszközzel segítse a moriszkókat.²⁵

Számos forrás bizonyítja, hogy Kilics Ali pasa igyekezett végrehajtani a nagyveziri firmanban foglaltakat. Nyomban hozzákezdett a hajók felszereléséhez. Egy 32 hajóból álló egységet azonban 1570 októberében a vihar szétszórta. Egy Algírban lévő kortárs arról tudósít, hogy a beglerbég 4 ezer puskát, nagy mennyiségű lőszert, és katonai tanácsadóként több száz janicsárt küldött a moriszkókhoz.²⁶ Ezt az állítást többek között megerősíti Fourquevaux francia követ is.²⁷

Eközben a törökök 1570 nyarán elkezdték a ciprusi hadműveleteket. A fővárost, Famagusztát azonban csak 1571 tavaszán véres harcok árán tudták elfoglalni. Az ottomán sikerek diplomáciai következménye az lett, hogy a spanyolok, Róma és Velence szövetségre léptek (1571. május 2, a liga megalakulása) és együttes erővel készültek, hogy végérvényesen megtörjék a törökök tengeri erejét.

A döntő tengeri ütközetre Lepantónál került sor 1571. október 7-én. A csatában 230 török hajó vett részt. A keresztény Liga flottája 216 hajóból állt. Az ütközetből mindössze 30 török hajónak sikerült elmenekülni Kilics Ali pasa vezetésével: a többi elsüllyesztették vagy elfogták. A keresztény liga mindössze 10 hajót vesztett. Emberben viszont mindkét fél súlyos veszteséget szenvedett: a törökök 30 ezret, az ellenfél is a

²⁴ A levelet eredetiben és fordításban közli: *Abdeljelil Temimi: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. Revue d'histoire maghrébine*, 23–24. sz. 1981. 261–263. old.

²⁵ *Andrew C. Hess: I. d. cikk 15–16. old.*

²⁶ Idézi: *Abdeljelil Temimi: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. Revue d'histoire maghrébine*, 23–24. sz. 1981. 256. old.

²⁷ Idézi: *Chantal de la Veronne: Les sources inédites de l'histoire du Maroc. II. k. 153. old. Paris, 1961.*

20 ezret.²⁸ A törökök veresége a lepantói csatában olyan súlyos volt, hogy a legkisebb siker reményében sem vehették már föl a küzdelmet a tengeri hegemóniáért a spanyolokkal. A 70-es években azonban még tovább próbálkoztak csapást mérni a spanyol monarchiára. 1574-ben végérvényesen visszafoglalták Tuniszt a spanyoloktól. Ugyanebben az évben újra kapcsolatba lépnek a moriszkókkal. Kérik, hogy megbízottjukat Algíron keresztül küldjék el Isztambulba, ahol megbeszélik a felkelés kirobbantásának előkészületeit, a török segítség módját stb. Ugyanebben a levélben arra biztatja a szultán a moriszkókat, hogy a moriszkóknak nem csupán a törökökkel volt kapcsolatuk, hanem a dél-francia (Bearn) protestánsokkal is.³⁰ Az inkvizíció az örökös török veszélyre hivatkozva a 80-as évektől tüzelvással írtotta a moriszkókat. A bomló, marginalizálódó moriszkó közösségbe – kihasználva még az ott meglévő társadalmi ellentéteket is – provokátorokat épített be, akik nemcsak leplezték a készülő felkeléseket, hanem – az inkvizíció tudtával – maguk is „szervezték” azokat. Az 1570-es évek végétől egymást követő autodafék teljes vereséget mértek a moriszkók politikai-kulturális törekvéseire. Komoly segítségre már a hanyatló ottomán birodalomtól sem számíthattak, bár a remény még a XVII. század elején is élt bennük.³¹ A lepantói vereséggel a török földközi-tengeri sorsa megpecsételődött. A csata évtizedében folytatott csatározások az 1580-ban megkötött fegyverszünethez vezettek, amelyet többször megújítottak, gyakorlatilag a két nagyhatalom békét kötött egymással a tengeren. Új helyzet állt elő a Mediterránumban. Hogyan alakult az érdekelt felek további sorsa? A teljesség igénye nélkül csupán néhány, inkább hipotetikus következtetést kívánunk megfogalmazni a Maghreb-térség, Spanyolország és a Mediterránium további fejlődését illetően.

Miután a törökök lemondtak az aktív politikáról a Mediterránium nyugati részében, a meghrebi – elsősorban az algíri – „kalózok” válaszut elé kerültek: vagy alkalmazkodnak a békés időszakhoz, vagy önállóan cselekednek. Az utóbbi mellett döntöttek, s emiatt összeütközésbe kerültek a Portával. A 16. század utolsó évtizedében a szultánnak több alkalommal Isztambulból kellett küldenie magas rangú tisztségviselőt, hogy az ottomán fennhatóságot biztosítsa, és kibékítse az egymással is vetélkedő önálló akció-

²⁸ *Fernand Braudel*: I. m. II. k. 396. old.

²⁹ *Andrew C. Hess*: Id. cikk. 18–19. old.

³⁰ *Raphael Carrasco*: *Peril ottoman et solidarité morisque (la tentative de soulèvement des morisques des années 1577–1583)* *Revue d'histoire maghrébine*, 25–26. sz. 1982. 37. old.

³¹ *Abdeljelil Temimi*: *Lettre du Sultam Ahmed Ier an Doge de Venise en 1614* *an sujet des morisques*. *Revue d'histoire maghrébine*, 7–8. sz. 1977. 259–261. old.

kat szervező riaszokat („kalózkapitányokat”). Így lett a szultán megbízottja 1580–82 között a magyar származású Dzsefár pasa.³² Az erőtlen, hanyatló ottomán birodalom azonban nem tudta megakadályozni a Maghreb önállóságát, ahol a 17. században valóságos „kalózközársaságok” alakultak,³³ amelyeket egy, szinte jelképes összegű adón túl csupán vallási-kulturális szálak kötöttek a török birodalomhoz. Ezek a szálak viszont igen erősnek bizonyultak és a 19. században a francia behatolással szembeni ellenállás idején, mind Tunéziában, mind Algériában megélenkültek.³⁴ Marakkó viszont, szemben a „kalózközársaságok” mediterrán irányultságával, az Atlanti felé nyitott és időnként kapcsolódási pontokat is talált a világkereskedelem fő áramával. Önállóságát mind a portugálokkal, mind az algíri-ottomán törekvésekkel szemben sikerült megvédenie a döntő jelentőségű Arzilai csatában 1578-ban.³⁵

A spanyol monarchia nem volt képes kihasználni a törökök feletti győzelemből származó előnyt: „kivonult a Mediterránumból” (Braudel), súlypontja a külső tartományokra kezdett áthelyeződni, de ugyanakkor mégis mediterrán maradt, mert a spanyol társadalomban nem voltak meg azok a modern polgári társadalmi-gazdasági erők, amelyek továbbra is biztosították volna a gazdasági kapcsolatokat az atlanti világpiaci központok és a mediterrán területek között, ahol még a 17. században is viszonylag élénk kereskedelem folyt.³⁶ Ám ennek a kereskedelemnek a haszonélvezői vagy azok az országok (Anglia, Hollandia) voltak, ahol a kapitalista viszonyok kerekedtek felül, vagy azok a városok, amelyek mögött a feudális viszonyokat egyre dinamikusabban szétörő szívóhatásukkal országnyi méretekben ható pénz- és piacközpontok álltak: Marseilles mögött ott találjuk Lyont és Genfét. Ezek az országok és városok képesek voltak összekapcsolni az atlanti központot a mediterrán régióval. Nagy éleslátásról tanúskodik a marseilles-i kereskedelmi kamara egyik jelentésének következő megállapítása: „Minden kereskedelem egymáshoz kötődik, mondhatjuk kezét fog

³² *D. de Haedo: Histoire des rois d'Alger. Revue africaine, 1881. 145. sz. 17–26. old. Dzaefár pasáról magyarul: Hadtörténeti Közlemények, 1892. 399–403. old. A közleményben, amely Pecseni művén alapszik, Dzsefár pasa algíri tevékenységéről nem esik szó. Haedo, benedek rendi szerzetes viszont jól ismerhette, mert 1578–1581 között Alírban tartózkodott.*

³³ *Jean Monlau: Les Etats barbaresques. Paris, 1973. 67. old.*

³⁴ *Abdeljelil Temimi: Recherches et documents d'histoire maghrétine. L'Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816–1871). 2. kiadás. Publications de la Revue d'histoire maghrébine. vol. 3. Tunis, 1980.*

³⁵ *Abdullah Laroui: I.m. II. k. 31. old.*

³⁶ Lásd pl.: *Káldy-Nagy Gyula: Adatok a levantei kereskedelem XVII. század eleji történetéhez. Századok, 1967. 1–2. sz. 138–147. old.*

egymással. Az amerikai csak úgy tarthatja fenn magát, ha továbbra is könnyen találunk piacot azoknak az árucikkeknek, amelyeket onnan hozunk Levantéba, máskülönben a kereskedelem kereke nem forog”.³⁷ A spanyol gazdaság és kereskedelem kerekei nem az idézett módon forogtak, leragadtak a 16. század végére, a spanyol gazdaság és társadalom, ha „ki is vonult a Mediterránumból”, nem tudott a világkereskedelem fő áramába bekapcsolódni. Megerősítve látjuk tehát Wittman Tibornak azt a megállapítását,³⁸ amely a spanyol monarchiát *mediterrán* abszolutizmusnak minősíti.

LÁSZLÓ J. NAGY

ESPAÑA Y ÁFRICA DEL NORTE EN EL SIGLO XVI

(Aportes para la historia de las luchas español-turcas en el Mediterráneo)

El ensayo analiza las etapas principales de la rivalización español-turca, exponiendo algunas conclusiones hipotéticas en cuanto a la área de Maghreb, a España y al Mediterráneo en lo que se refiere al progreso ulterior mediterráneo.

En el giro del siglo XV–XVI la monarquía unida española y el imperio otomí llevaban una política activa, expansionista en el mar Mediterráneo. Los españoles como la continuación de la Reconquista pasando por el estrecho de Gibraltar conquistaron importantes bases estratégico-militares. En aquel entonces empieza la lucha por la hegemonía mediterránea entre el imperio otomí y la monarquía española. Con el paso de Granada -del último centro islámico- bajo la soberanía de la monarquía española (1492) nace el problema de los moriscos que se agudiza en el siglo XVI en la época de la rivalización español-turca y quienes junto con los piratas de Algir se convertirán en aliados del imperio otomí en la lucha por el mar. Los españoles en vano instalan guardias para vigilar la costa, la posición de los otomíes llega a ser más significativa con la alianza de Francia contra Carlos V. En los años 40–50 obtienen éxitos tanto en el mar como en la tierra pero los españoles temiendo un ataque general turco se deciden a emprender un combate decisivo marítimo y en la batalla de Lepanto de 1571 infligen una derrota a los turcos.

Los turcos en 1574 todavía reconquistan Tunis pero su suerte ya estaba echada en el mar Mediterráneo. La persecución cruel de los moriscos se formula en las actividades de la Inquisición. La rivalización concluye con la conclusión de la paz en el mar. Las „re-

³⁷ Ch. Carriere – M. Courdurie: L'espace commercial marseillais aux XVIIe et XVIIIe siècles. In Aires et structures du commerce français au XVIIIe siècle. Szerk. Pierre Leon. Lyon, 1975. 97. old.

³⁸ Wittman Tibor: A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica. XV. 1964. 28. old.

públicas de los piratas" de Algír muestran una orientación mediterránea, Marruecos abre para el Atlántico mientras la monarquía española no puede aprovecharse de las ventajas de las victorias. El centro de interés se traslada a las regiones de fuera, pero dado que no poseía modernas fuerzas socio-económicas burguesas no podía entrar en la corriente principal del comercio mundial -o sea-, asegurar relaciones económicas en los centros del mercado mundial y los territorios mediterráneos. Por eso podemos calificar la monarquía española como representante del absolutismo mediterráneo.